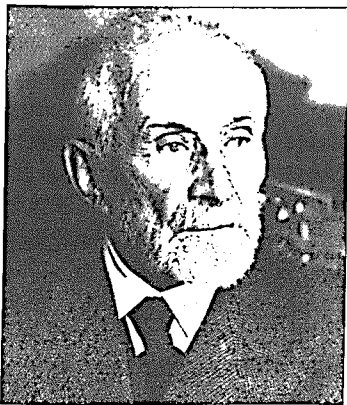

LENKŲ ANTROPOLOGAS JULIJONAS TALKO-GRINCEVIČIUS IR LIETUVA

GINTAUTAS ČESNYS

1 pav. Julijonas Talko-Grincevičius. (Pagal: Jasickį ir kt., 1962, p. 24, pav. 6.)

Besibaigiant praėjusiam tūkstantmečiui, sukako 150 metų, kai gimė Julijonas Talko-Grincevičius (Talko-Hryniewicz), gydytojas ir antropologas, palikęs ryškų pėdsaką Lenkijos, kaimyninių kraštų ir net tolimojo Sibiro bei Mongolijos medicinoje ir etnologijoje (pav. 1). Su Lietuva Julijoną Talko-Grincevičių sieja keli da-

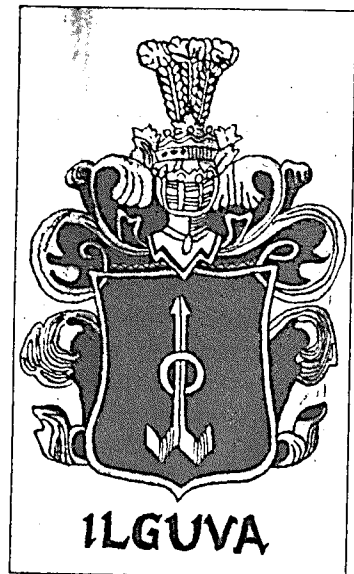
lykai: kilmė, čia praleisti jaunystės metai, be to, Lietuvos žmonės jam buvo antropologinių tyrinėjimų objektas. Apžvelgti jo ryšius su Lietuva, jos žmonėmis ir mokslu yra šio rašinio tikslas.

Savo giminės kilmės versija, apipintą legendomis, bet turinčią ir tikrovės atspindžių, J. Talko-Grincevičius pateikė prisiminimų knygoje (Talko-Hryniewicz, 1930b). Giminės šaknys esą siekė Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio laikus. Tuo metu Trakų apylinkėse gyvenęs bajoras Vilkašius (*Wilkoosz*). Jis turėjęs du sūnus – Talką ir Grinką, pramintus kaimyninių ežerų vardais. Talkas anksti mirė, Grinkas savo sūnui davė mirusio brolio vardą ir senu papročiu jis imtas vadinti Talku-Grinkevičiumi (Grinko sūnumi), o vėliau tai virto pavarde *Talko-Hryniewicz*. Tai, žinoma, legendinė, romantizuota giminės genealogijos dalis, neparemta šaltiniais. Viena giminės šaka įsikūrė apie Smolenską, o kita įsitvirtino Lietuvoje – Trakų, Lydos, Ukmergės, Breslaujos, Raseinių ir Marijampolės pavičiuose. Veliuonos klebonas Viktorinas Grincevičius savo žemėje kitoje Nemuno pusėje priešais Veliuoną užrašė būsimo antropologo Julijono prosencliai, Upytės seniūnui Pra-

nui Grincevičiui, o vietovė esą pagal giminės herbą (pav. 2) imta vadinti Ilguva (Talko-Hryniewicz, 1930b, p. 11).

Jonas Basanavičius, remdamasis senų žmonių pasakojimais, Ilguvos vardą aiškino kitaip (Basanavičius, 1923, p. 351–352). Prieš Grincevičiams nusiperkant Panykių dvaro žemes, ten gyvenęs labai aukšto ūgio žynys, dėl to vadintas Ilgiu. Jis mėgdavęs sėdėti sename drevėtame ažuole, augusiame aukštoje Nemuno pakrantėje. Jo pašaknėse rusendavusi šventoji ugnis. Ažuolas vėliau taip pat pramintas Ilgiu. Tai irgi romantiška versija.

Vedęs Oną iš Kvintų giminės, Pranas fundavo medinę Ilguvos bažnyčią, o po jo mirties dvarą paveldėjo sūnus, paskutinio Lietuvos ir Lenkijos karaliaus Stanislovo Augusto šambelionas Jonas, g. 1746, toje pačioje bažnyčioje vedęs Kristiną iš Karpų giminės ir paveldėjęs Rukšionių palivarką dešiniame Nemuno krante, visai priešais Ilguvą. Iš jų gausių palikuonių tik 4 sūnūs ir 2 dukterys išgyveno iki brandaus amžiaus. Dukterys Paulina ir Barbora tapo vienuolėmis bernardinėmis. Vyresnieji būsimos garsaus antropologo dėdės Liudvikas ir Juzefas visam laikui paliko Ilguvą, ją nuo 1806 m. valdė jaunesnysis dėdė Julijonas, studijavęs mediciną

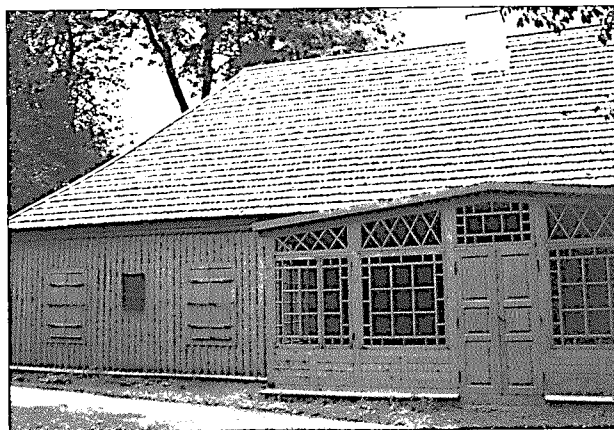
2 pav. Grincevičių herbas Ilguvos bažnyčioje. St. Butrimienės nuotr.

Vilniuje, vedęs Oną Bialozaraitę iš Aukštadvario, buvęs Marijampolės taikos teisėjas.

Jaunesnysis Jono ir Kristinos Grincevičių sūnus Dominykas, būsimo mokslininko tėvas, gimė 1804 m., studijavo Vilniaus universiteto Medicinos fakultete, apsigyveno Rukšioniuose, tačiau buvo neūkiškas, meniškos prigimties, nesėkmingai vedė garsaus Vilniaus ir Kauno gydytojo Adomo Fišerio (1794–1869) dukrą Leokadiją, sulaukęs trijų vaikų po 4 metų su ja išsiskyrė, apsigyveno Lapėse prie Kauno, o motina su dviem vaikais (vienas sūnus jau buvo miręs) apsigyveno Kaune pas senelius Domicelę ir Adomą Fišerius.

Julijonas Talko-Grincevičius gimė 1850 m. rugpjūčio 12 dieną Rukšioniuose, Veliuonos parapijoje, Kauno pavietae (anksčiau – Rascinių). Pirmuosius vaikystės įspūdžius sukėlė lietuviškos realijos: prisiminimų autorius nostalgiskai aprašė kasmetes keliones su motina ir seneliais į Lapes, į tėvo atminimo mišias, viešnagę pas močiutės gimines Mozūriškėse prie Vilniaus, į vaikišką atmintį įsirėžusią dviejų dienų kelionę 1857 m. iš Kauno į Vilnių per Petrašiūnus, Rumšiškės, Žiežmarius ir Panerius votams prie Aušros Vartų padėti, neišdildomus Vilniaus, jo bažnyčių, teatro, margaspalvės minios įspūdžius. Kaune tuomet buvo dar labai gyva Adomo Mickevičiaus (1798–1855) dvasia, o Julijonas su seserimi lyg tyčia augo senelių bute, Rotušės aikštėje, daktaro Kovalskio name (Talko-Hryniewicz, 1930b, p. 13–17), kuriame buvo dažnai viešėjęs poetas. Čia būsimo mokslininkas gavo pirmąsias skaitymo bei rašymo pamokas.

1861 m. berniukas pradėjo mokytis Kauno gimnazijoje, įsikūrusioje toje pačioje Rotušės aikštėje vietoj Jėzuitų kolegijos, kurioje buvo dėstęs garsus istorikas Albertas Vijūkas Kojelavičius (1609–1677), o lotynų kalbos mokėsis Adomas Mickevičius. Gimnazija 1844 m. perkelta iš Kražių, ten buvo dėstęsios tokios garsenybės, kaip Motiejus Sarbievijus (1595–1640), Motiejus Valančius (1801–1875). Gimnazistas Kaune gavo ir pirmas žmogaus anatomijos bei fiziologijos žinias: per iškylą į Žaliakalnį pirmąkart išvydo žmonių kaukoles ir kaulus, kaip jis pats sako, iš 1812 m. karo. Čia jis pamatė, kaip buvo susidorota su 1863 m. sukilėliais, dalyvavo Antano Mackevičiaus (1828–1863), Kauno gubernijos sukilėlių vado, egzekucijoje, o tai „žadino vis didesnę neapykantą ir norą atkeršyti budeliams, taip pat kėlė patriotinius jausmus, kuriais Lietuva visada pirmavo“ (Talko-Hryniewicz, 1930b, p. 37). Julijonas gimnazijoje pažinojo daug lietuvių: Kazimierą Jaunių (1848–1908), būsimą Peterburgo dvasinės akademijos profesorių ir garsų lituanistą, Motiejų Valančių, vyskupą, lietuvių kalbos ir kultūros mylėtoją, švietėją ir blaivintoją, jis dažnai lankydavęsis

3 pav. Ilguvos dvaras šiandien. *St. Butrimienės nuotr.*

senelių namuose, o į jo namus užsukdavęs ir jaunas Julijonas savo draugo, vyskupo giminaičio, lankyti.

Gimtojo krašto jis neužmiršo visą gyvenimą, ypač dažnai lankė protėvių lizdą Ilguvą: čia leido atostogas, besimokydamas Kauno gimnazijoje, lankėsi 1869 m. baigęs Peterburgo gimnaziją, atvykdavo besitudijuodamas mediciną Peterburge ir Kijeve, atsisveikino su ja 1892 m., prieš išvažiuodamas dirbti į Sibirą, ir vėl pasisveikino 1902 m. grįžęs iš Mongolijos ir Sibiro. Žavėdamasis Ilguva, jis rašė: „Viešnagė žavingoje Ilguvoje ant aukšto Nemuno kranto labai veikė mano tautinę savimone, [...] čia patyriau daug laimingų akimirkų, vartydamas senus kelių kartų bajorų kilmės medžius arba žiūrėdamas į senus, siekiančius net XVI amžių, giminės portretus, kuriuos senelis taip stropiai rinko. [...] Tie apšturę ir apiblukę portretai skatino justis kilmės perimamumą, psichologinį ir fizinį, nes tarp pirmtakų ir jų palikuonių buvo didelis panašumas, kuris dar būtų ryškesnis, jeigu palikuonis aprengtume senoviškais drabužiais ir apskustume plaukus“ (Talko-Hryniewicz, 1930b, p. 64–65). Gal iš prierašumo Ilguvai (pav. 3) jau dirbdamas gydytoju Ukrainoje devintąjį XIX a. dešimtmetį J. Talko-Grincevičius korespondencijas į „kraštą“ (*Kraj*) pasirašinėjo Jono Ilgovskio slapyvardžiu (Talko-Hryniewicz, 1930b, p. 183). Besitobulindamas Paryžiuje (1876–1877 m.), jis rašė: „Kiekvieną lenką sutikau kaip brolių, nepaisydamas pažiūrų, o su kai kuriais jų paskui ilgai susirašinėjau. Dažniausiai tai buvo kraštiečiai iš Lietuvos, prie kurių, prisipažinsiu, mane ypač traukė“ (Talko-Hryniewicz, 1930b, p. 131). Net ir žmoną 1891 m. Julijonas pasirinko iš Lietuvos – Kristiną Šabūnevičiūtę iš Antanavo prie Pilviškių, Marijampolės pavieto. Ypač dažnai jis apsilankydavo savo numylėtame Vilniuje.

Klystume žymųjį antropologą laikydami lietuviu, nors jo kilmė, be jokios abejonės, buvo lietuviška. Kitokios gyvenimo aplinkybės greičiausiai būtų pakei-

tusios jo tautinę orientaciją, kaip tai atsitiko jo pusbrolio Henriko vaikaitei, kuri tapo garsia lietuvių dainininke Beatriče Grincevičiūte (1911–1988), ypač mėgusia ir platinusia mūsų liaudies dainas, mylėjusia Ilguvą ir visą savo kraštą. Julijonas Talko-Grincevičius savo giminę laikė sulenkėjusiais lietuviais (pav. 4) – „spolonizovani Litvini“ (Talko-Hrynecwicz, 1930b, p. 63). Apibrėždami tautiškumą ne kaip genetinę kategoriją, o daugiau kaip dvasinę ir kultūrinę nuostatą bei apsisprendimą, galime tvirtinti, kad Julijonas Talko-Grincevičius priklausė tai Lietuvos bajorų kategorijai, kurią taikliai apibūdina lotyniškas posakis: „Sum gente Lithuanus, natione Polonus“. Jis visą gyvenimą buvo ištikimas lenkų kultūrai, unijinei ir mesianistinei ideologijai, deja, neišvengdamas ir nacionalistinių nuotaikų. Antai jis labai sielojosi, kad „lietuvių dvasininkija ir politikos veikėjai [...] nuvedė tautą šunkeleliais, tautinio šovinizmo ir didybės suvilioti, tariasi su žydais, vokiečiais ar maskvėnais prieš Lenkiją. Gal kada nors suvedžiota lietuvių visuomenė supras, kur ją nuvedė jos vadai“ (Talko-Hrynecwicz, 1930b, p. 57–58). Kita vertus, J. Talko-Grincevičius džiaugėsi, kad jo laikais dar Kauno gimnazijoje, „lietuviai ir už mokyklos sienų kalbėdavę lenkiškai, nejautę priešiško lenkams ir nerodę jokių separatistinių siekių. Po kelerių metų jie ėmė keistis, kai Veiveriuose pradėjo veikti mokytojų seminarija, o Marijampolėje – lietuvių gimnazija“ (Talko-Hrynecwicz, 1930b, p. 69). Po 22 metų aplankęs savo jaunystės miestą Kauną, J. Talko-Grincevičius rado „lenkišką gaivalą išstumtą iš viešojo gyvenimo [...], priešingai, išaugusį naują, pavojingą lenkų ir žydų kultūrai konkurentą – lietuvišką elementą“ (Talko-Hrynecwicz, 1930b, p. 210). Apie tai, kad žymusis antropologas nesuprato lietuvių tautos siekių ir liko jiems svetimas, kad degdamas lenkų patriotizmu nevertino lietuvių tautos nacionalinių aspiracijų, byloja kad ir tokia jo atsiminimų ištrauka, 1902 m. grįžus iš Mongolijos ir Sibiro: „Grįžtame į Lietuvą, prie Kauno, į Marijampolės apylinkes [...], kur plinta lietuviška propaganda, priešiška lenkybei. [...] Tarytum išaugo siena tarp dviejų bendruomenių. Lenkybę demagogijos srautais puola lietuvių. [...] Kaip tautos siekių gynėja reiškiasi labai žemo lygio lietuvių inteligentija, kunigai ir liaudies mokytojai. Besitraukianti lenkybė labai menka ir silpna, ją sudaro saujelė savininkų, nuomininkų ir valdininkų“ (Talko-Hrynecwicz, 1930b, p. 307–308). Keista, kad J. Talko-Grincevičius lietuvius, iš kurių pats buvo kilęs, už tautinį nusiteikimą peikė, vadino jį utopiniu, litvonomanišku, o 1916 m. viešėdamas Suomijoje suomių tautos pasipriešinimu švedų ir rusų įtakai žavėjosi, laikydamas jį demokratiniu judėjimu, o švedų kėslus vadino švedomanija (Talko-Hrynecwicz,

Najulubiejszem miejscem czytania były dla mnie góry Aleksoty za Niennem. Spędzałem tam nieraz po kilka godzin rozmyślając często i nad tem, o czym mawiał na lekcjach Czechowicz. Chciałem wyrobić sobie własny pogląd na kwestję narodowościową i dać sobie odpowiedź: czy my, spolonizowani Litwini mamy ulec narzucanej nam rusyfikacji, czy bronić tego, co otrzymaliśmy po dziadach. Powstała wówczas u mnie myśl porzucenia znieprawionego gimnazjum, gdyż trudno mi było pogodzić moje uczucia patriotyczne i rodzinne tradycje narodowe z atmosferą rusyfikacyjną, panującą w szkole. Istotnie, nie brakowało mi w rodzinie przykładów poświęcenia się dla Polski. Miałem trzech braci stryjecznych, wszyscy oni byli

4 pav. J. Talko-Grincevičiaus „Prisiminimų“ fragmento faksimilė: autorius prisipažįsta esąs „sulenkėjęs lietuvis“. (Pagal: Talko-Hrynecwicz, 1930b, p. 63.)

1932, p. 73, 79–81). Sunku paaiškinti tokį jo nenuoseklumą.

Kaip medikas, J. Talko-Grincevičius reikėsi ne Lietuvoje: 1876 m. baigęs Kijevo universitetą, 1876–1891 m. gydytojavo Ukrainoje (1876–1877 m. tobūlinosi Vienoje ir Paryžiuje), o 1892–1908 m. – Rytų Sibire. Nuo pat savarankiško darbo pradžios jis nesiribojo medicina, dėmesys vis kryo į antropologiją, o 1908 m. jis buvo pakviestas į ką tik įkurtą Krokuvos Jogailos universiteto Filosofijos fakulteto Fizinės antropologijos katedrą, kurioje su neilgomis pertraukomis dirbo iki 1930 m. J. Talko-Grincevičius mirė Krokuvoje 1936 m. balandžio 26 d., palaidotas Rakovicų kapinėse (Stołyhwo, 1962, p. 55–56).

Apie paskatas imtis antropologijos J. Talko-Grincevičius taip rašė: „Man besilankant Paryžiuje 1876 m. rudenį, buvo atidaryta Paryžiaus antropologijos mokykla (l'École d'Anthropologie de Paris). Tai buvo didžiojo chirurgo P. Broka (Broca, 1824–1880) nuopelnas. Jis dvidešimt savo gyvenimo metų pašventė naujam mokslui apie žmogų, paklodamas šiuolaikinės antropologijos pamatus. [...] Antropologijos paskaitos sukėlė didelį Paryžiaus visuomenės susidomėjimą. Kiekvienas inteligentas, nepaisant profesijos, manė privalęs nors kartą apsikalnytose paskaitose. [...] Grįžęs į Ukrainos užkampį, Paryžiaus įspūdžių veikiamas, savo pomėgius nukreipiau į antropologinius tyrinėjimus“ (Talko-Hrynecwicz, 1934, p. 3–4, 7). Pažintis 1877 m. su garsiais Krokuvos antropologais Juzefu Majeriu (1808–1899) ir Izidorium Kopernickiu (1825–1891) sustiprino tas paskatas, tačiau „intelektu ypatybės labiausiai traukė tirti praeities nutikimus“ (Talko-Hrynecwicz, 1930b, p. 184).

Lenkų antropologijoje J. Talko-Grincevičius iškyla kaip ryškus ir įvairiapusiškas tyrinėtojas. Jis kasišėjo Ukrainos pilkapius (1884–1887 m.), Krokuvos mokslų akademijos Antropologinės komisijos pavesatas, 1891 m. tyrė buvusios Žečpospolitos rytinės pusės gyventojus, 1892–1908 m. gydytojaudamas Sibire surinko buriatų, tunguzų ir kitų vietos gyventojų

antropologinius duomenis, iškasinėjo apie 500 pilkapių, surengė ekspediciją į Mongoliją, taigi išvarė giliai orientalistikos vagą. Nuo 1908 m. iki 1931 m. profesoriaudamas Krokuvos Jogailos universiteto Filosofijos fakulteto Antropologijos katedroje J. Talko-Grincevičius iškasinėjo keletą Lenkijos senosios sostinės kapinių, pirmasis moderniai (longitudinališkai) ėmė tirti Krokuvos jaunimo augimą ir plėtrą, apibūdino guralius (kalnėnus), kašubus ir kitas lenkų etnografines grupes, 1914 m. dalyvavo antropologinėje ekspedicijoje į Suomiją. Už mokslo nuopelnus jis buvo išrinktas daugelio Lenkijos ir kitų kraštų mokslo draugijų nariu, apdovanotas medaliais ir kitais garbės ženklais (Stołyhwo, 1962, p. 55–56).

Su Lietuva ir jos gyventojais susijusią J. Talko-Grincevičiaus antropologinę veiklą galima suskirstyti į tris sritis: iškastinių kaukolių tyrinėjimus, gyvų žmonių antropologinę charakteristiką ir smulkesnius darbus apie antropologijos įdomybes, istoriją ir organizacinę praktiką.

Dviejų amžių sandūros periodikoje J. Talko-Grincevičius paskelbė 200 iškastinių kaukolių duomenis. Seniausi jo aprašyti radiniai – I tūkstantmečio kaukolės iš pakaunės ir Šiaulių apskrities: II–IV a. 4 vyrų ir 2 moterų iš Lauksvydų, 2 vyrų ir 1 moters iš Visdergių ir 3 vyrų bei 1 moters iš mišrios datuotės (III–IV a. ir IX–XII a.) Titvydiškių senkapio. Kasinėjo Tadas Daugirdas (1852–1919): Lauksvydus ir Titvydiškes 1884–1885 m., o Visdergius – 1911 m. (Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A., 1961, p. 163). J. Talko-Grincevičius kaukoles matavo Kauno muziejuje 1908 m. vasarą, jas davė pats Tadas Daugirdas, nors J. Talko-Grincevičius paskui apie jį nepalankiai rašė, išvadindamas diletantu, ambicingu litvomanu, gerai net nemokančiu lietuvių kalbos (Talko-Hryniewicz, 1932, p. 14). Visdergių kaukoles J. Talko-Grincevičius turėjo matyti jau po 1911 m., kai nuolat dirbo Krokuvoje, bet į Lietuvą vis atvykdavo. Antrojo tūkstantmečio viduriu ir antrąja puse datuojamos pačiam antropologui dalyvaujant iškastos kaukolės Arijonų kalne prie Virbalio (2 vyrų ir 3 moterų), Lankiškėse prie Nočios (104 asmenų), Lydos apylinkėse (16 žmonių), Vilniaus Gedimino kalne (5 vyrų ir 3 moterų) ir Vilniaus šv. Onos bažnyčios rūsiuose (16 žmonių) – jo surinkti palaikai (Talko-Hryniewicz, 1903, p. 1–44; 1907a, p. 87–138; 1920b, p. 48–52; 1921a, p. 1–9; Talko-Hryniewicz, Hoyer, 1921, p. 181–247).

Kaip traktavo etninėje Lietuvoje iškastus radinius pats tyrinėtojas ir kaip jie atrodo dabartiniame bendralaikiam fone?

J. Talko-Grincevičius vadovavosi jo laikais vyravusia pažiūra, kad prieš atsikraustant į rytinę Baltijos pakrantę baltams ten gyvenę suomių (finų) gentys. To-

dėl trijų minėtų I tūkstantmečio senkapių medžiagą jis laikė finų liekanomis Žemaitijoje, niekuo neparemdamas savo nuomonės. Apie tokius reliktus geležies amžiuje kalbėti nebuvo jokio pagrindo, juoba kad net akmens amžiuje finų įtaka Lietuvoje buvusi nežymi (Rimantienė, 1996, p. 152–155). Dėl neaiškios datuotės Titvydiškių medžiagos teko visai atsisakyti, o Lauksvydų ir Visdergių kapus galima skirti atitinkamai Vidurio Lietuvos plokštinių kapinynų ir Žemaitijos bei Šiaurės Lietuvos pilkapių kultūroms. Juose iškastų kaukolių individualius matmenis pridėjus prie analogiškų serijų iš dabar daug žinomų radimviečių, galima pasakyti, kad geležies amžiaus Lauksvydų ir Visdergių žmonės atstovauja masyviam, pailgalviam griežtos profiliuotės siauraveidžiam tipui, kuris iki I tūkstantmečio vidurio buvo paplitęs iki Šventosios upės rytuose ir laikytinas „protožemaitišku“ (Česnys, 1984, p. 141–151; 1986, p. 349–361).

II tūkstantmečio kaimiškujų serijų liekanas 1976 m. rudenį mums pavyko permatuoti Krokuvos Jogailos universiteto Antropologijos katedros muziejuje. Arijonų kalno kaukolių matmenis pridėjome prie rinktinės vakarų aukštaičių kauniškių XIV–XVIII a. rinktinės, ji gerai dera prie visos Lietuvos fono, o Lankiškių XIV–XVI a. permatuotas 18 vyrų, 25 moterų ir 14 vaikų kaukoles laikėme atskira lietuvių ir baltarusių etninio paribio kolekcija (Česnys, Balčiūnienė, 1988, p. 11–12, 18, 22, 108–111). Šis paminklas buvo Nočios miestelio apylinkėse, priklausiusiose V. Šukevičiui, apie 4 km į rytus nuo dabartinės Lietuvos sienos. XIV–XVI a. ta vietovė priklausė Našios žemei ir dar buvo etnografinė Lietuva, o lietuvių kalbos riba net XVI amžiuje driekėsi gerokai į rytus nuo Lydos (Pakštas, 1997, p. 236; Zinkevičius, 1997, p. 177). Lankiškes J. Talko-Grincevičius kasinėjo su archeologu Lietuvos bajoru Vandalinu Šukevičiumi (Szukiewicz, 1852–1919), kuris vaikystėje tose apylinkėse dar girdėjo skambant lietuvių kalbą (Talko-Hryniewicz, 1932, p. 52). Plaukų liekanas tyrinėjo Jogailos universiteto anatomijos ir histologijos profesorius Henrikas Hojeris (Hoyer, 1864–1947). Lankiškių medžiaga 1914 m. tuoj pat buvo išvežta į Krokuvą, apie tai byloja J. Talko-Grincevičiaus ranka darytas įrašas Jogailos universiteto Antropologijos katedros muziejaus inventoriaus knygoje ir paties tyrinėtojo liudijimas, kad tų metų rudenį iškasenos jau buvo pakuojamos (Talko-Hryniewicz, 1932, p. 53).

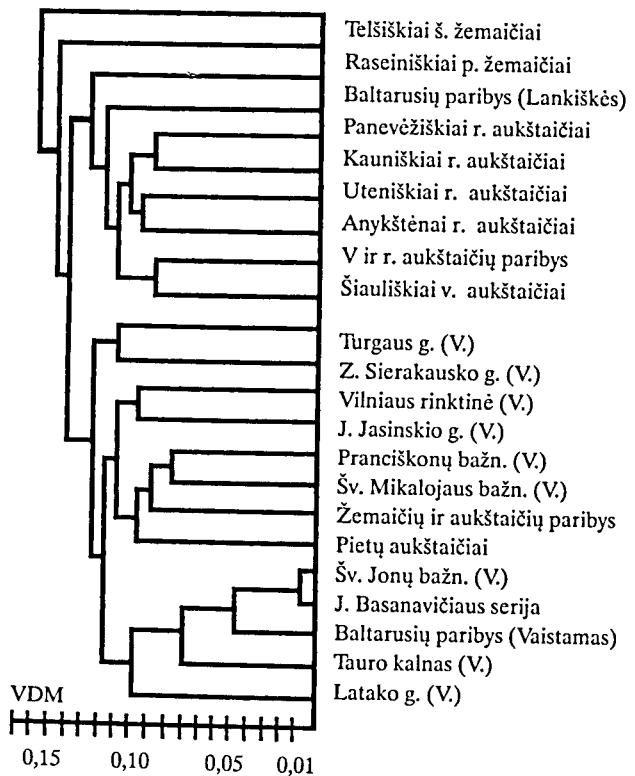
Lankiškių serijoje J. Talko-Grincevičius ir H. Hojeris išskyrė du antropologinius tipus: 1) finoidinį, kuriam būdinga aukštas ūgis, pusapvalė galva, jo atstovai buvo palaidoti giliau ir, anot autorių, priklausė šio krašto senbuviams lietuviams; 2) mongoloidinį (kapai buvo ne taip giliai, vos 0,5 m gylyje), kuris pasižymėjo žemu

ūgiu ir apvalia galva, jo datuotė vėlyvesnė, įkapės turtingesnės, jis esą priklausęs baltarusių protėviams. Autoriai neapibrėžė objektyvių „finoidizmo“ ir „mongoloidizmo“ požymių, niekuo nemotyvavo tokios keistos Lankiškių gyventojų antropologinės sudėties, matyt, tipus nustatė „iš akies“, todėl jo išvadas tenka laikyti vaizduotės padariniu. Čia žymus ir pažiūros apie ankstyvąją Pabaltijo „finizaciją“ aidas, net Nočios vietovardis laikomas finišku, tik keista, kad Nalšios žemės lietuviai iki viduramžių būtų išlaikę savo šiaurinių neindoeuropietiškujų kaimynų fizines savybes. Baltarusių „mongoloidizmo“ kilmė taip pat neaiški. Bent jau tos X–XII a. slavų gentys, kurios rytuose ribojosi su baltais ir sudarė baltarusių etnoso superstratą, t. y. dregovičiai ir krivičiai, žymesnių rytietišku bruožų neturėjo. Priešingai, IX–XII a. dregovičiai, radimičiai ir Smolensko bei Polocko krivičiai turėjo baltiško substrato (Ефимова, 1999, c. 185–204).

Mūsų atlikta permatuotų kaukolių duomenų matematinė analizė neduoda pagrindo objektyviai išskirti kokius nors atskirus tipus: ir vyrų, ir moterų serijos vienalytės, patikimai varijuoja tik pavieniai ir rasinei diagnostikai nereikšmingi kranimetriniai požymiai. To meto visos Lietuvos antropologinėje medžiagoje, panaudojus faktorinę analizę, išryškėjo 8 požymių kompleksai, kurie kartogramoje išsibarsto mozaikos pavidalu (Česnys, Balčiūnienė, 1988, p. 29). Lankiškių gyventojai priskirtini kompleksui, pasižyminčiam dolichomezokranija, smulkia smegenine ir veidu, griežta jo profiliuote. Panašus kompleksas pasitaiko ir kitur rytinėje Lietuvos pusėje: XV–XVIII a. Liepiniškėse, Utenos r., rytų aukštaičių panevėžiškių tarmės areale, pavyzdžiui, Aščiagaliuose, Likpetriuose, Pagiegaloje, Uliūnuose ir kt. (pav. 5).

Kitų Lydos apylinkėse aptiktų kaukolių, anot J. Talko-Grincevičiaus, priklausiusių krivičiams, išliekamoji vertė abejotina, nes labai miglotai apibrėžtos jų radimvietės, netiksli datuotė ir etninė priklausomybė. Juk krivičių genties plotas driekėsi gerokai į šiaurę nuo Lydos – apie Breslaują, Polocką, o Lydos gyventojai galėjo būti šiek tiek susiję nebent su dregovičiais. Tad ši rinktinė serija yra abejotinos vertės. Viduramžių vilniečius J. Talko-Grincevičius apibūdino ištyręs XVI–XVIII a. Šv. Onos bažnyčios rūsiuose surinktą antropologinę medžiagą. Pridėjus individualius matmenis prie vėliau toje pačioje bažnyčioje ir jos aplinkoje aptiktų kaukolių kranimetrinių duomenų ir atlikus visos Vilniaus kolekcijos daugiamatę analizę (pav. 5), Šv. Onos bažnyčios serija visiškai dera prie vilnietišku serijų grandinės (Česnys, Balčiūnienė, 1988, p. 51).

Atskirai paminėtina tai, kad J. Talko-Grincevičius pirmasis Lietuvos antropologijos literatūroje prabilo

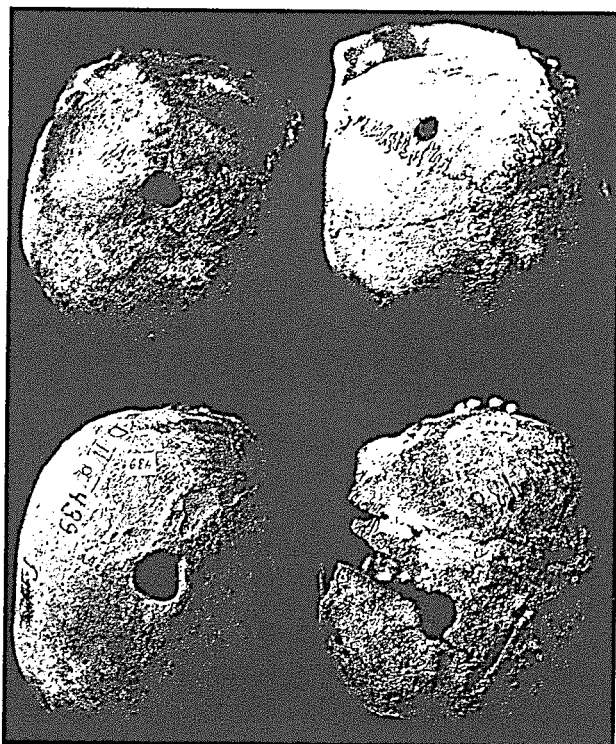

5 pav. J. Talko-Grincevičiaus aprašytos kaukolės iš Lankiškių ir Vilniaus bendralaikiamė Lietuvos antropologiniame fone. Miesto kaukolių serijos pažymėtos V raide. *Autourias.pieš.*

apie trepanaciją – pragręžtus kaukolių skliautus. Tai būdavo daroma gyviems žmonėms arba po jų mirties. Pirmu atveju angos kraštai esti užsitraukę, o antruoju nebūna jokių gijimo ženklų. Taip gydyti gyvi žmonės (gal vartytos piktosios dvasios?), po mirties pragręžtų kaukolių kauliniai skrituliukai (rondelės) nešioti kaip amuletai, o sutrynus jų milteliai vartoti gydyti ar burti. Lankiškėse 4 kaukolės, kurias tyrinėtojas laikė anks-tyvesnio, autochtoninio tipo, buvo trepanuotos po mirties (pav. 6), o 1 vyro kaukolė, iškasta Vilniaus Gedimino kalne, buvo pragręžta dar gyvam (Talko-Hryncewicz, 1918, p. 1–6; Jankauskas, Česnys, 1984, p. 35–39).

1891 m. Krokuvos mokslų akademijos Antropologijos komisija, 1874 m. Juzefo Majerio (Majer, 1808–1899) įsteigta, pasiuntė J. Talko-Grincevičių tirti buvusios Lietuvos ir Lenkijos valstybės rytinės pusės gyventojų. Komisija nurodė tyrimų programą, metodiką, apmokėjo ekspedicijos išlaidas: pavyzdžiui, 1891 m. buvo skirti 223 rubliai (Listy, 1962, p. 155). Tyrinėtojas apvažinėjo 10 vakarinių Rusijos gubernijų, dirbo 422 gyvenvietėse, iš jo surinktos medžiagos mums įdomiausi duomenys apie Minsko apylinkių baltarusius, Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijų lietuvius,

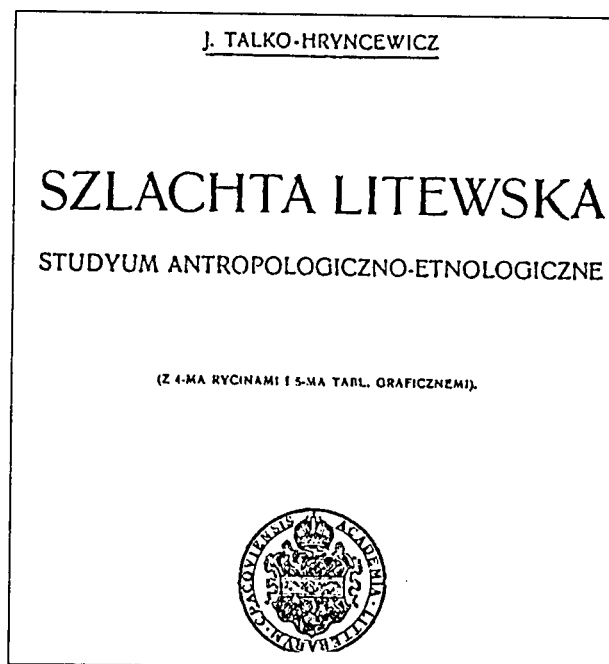
Kauno ir Suvalkų gubernijų žydus. Tiksliai lietuvių tirtas vietas atkurti sunku, paminėtinos Panevėžio, Šiaulių, Ukmergės, Jurbarko, Eišiškių, Šalčininkų, Marijampolės, Vilkaviškio, Naumiesčio apylinkės. Apie jas J. Talko-Grincevičius užsiminė laiškuose žymiam lenkų antropologui Izidoriui Kopernickiui (Kopernicki, 1825–1891), rašytuose iš Antanavo prie Pilviškių, Marijampolės pavieto, ir iš Bistrampolės, Panevėžio pavieto (Listy, 1962, p. 157–163). Vien per tuos metus jis ištyrė 418 lietuvių vyrų ir 84 moteris bei 69 žydų vyrus, duomenis netrukus paskelbė (Talko-Hryniewicz, 1892, p. 58–172; 1893, p. 1–62; Talko-Грынцевич, 1892, c. 71–86; 1894, c. 1–32). Tais pačiais metais Trakuose pavyko iširti 60 karaimų, bet ta medžiaga dingo, tyrimas pakartotas 1902 m. po 11 metų: surinkti

6 pav. Trepanuotos kaukolės iš Lankiškių. (Pagal: Talko-Hryniewicz, Hoyer, 1921.)

duomenys apie 86 vyrus, iš jų 65 gyveno Trakuose ir 21 – Vilniuje (Talko-Hryniewicz, 1904, p. 44–100). Tais pačiais metais J. Talko-Grincevičius domėjosi totoriais Minske, Slonime, Vilniuje, Kaune, Trakuose, Butrimonyse, Aukštadvaryje (91 vyras), Lietuvos bajorais (86 vyrai), o geru dešimtmečiu vėliau, 1923 m., Vilniaus krašto baltarusiais (157 vyrai ir 25 moterys), naudodamas tą pačią Antropologinės komisijos programą ir metodiką (Talko-Hryniewicz, 1907b, p. 11–86; 1912, p. 1–111; 1924, p. 1–126; 1926, p. 1–47).

J. Talko-Grincevičiaus duomenys apie Lietuvos gyventojus dėl daugelio priežasčių yra tik orientacinės vertės. Pirmiausia instrumentai ir matavimo taškai buvo ne tokie, kokie naudojami dabar, tirtųjų skaičius grupėse dažnai nesiekdavo 100, o statistinis apdorojimas (tik vidurkiai ir variantų procentinis dažnumas) mūsų laikais jau nepakankamas. Aprašomiesiems požymiams (akių, plaukų ir odos spalvai, akių plyšio formai ir kt.) nustatyti nebuvo naudojami standartai, todėl rezultatai gana subjektyvūs. Žmonės būdavo tiriami ne kurioje nors vietovėje, o plačioje teritorijoje, tad nesilaikyta populiacinio principo. Neaišku, pagal ką tirti lietuviai buvo skirstomi į žemaičius ir „tikruosius“ lietuvius. Bajorams savo kilmės nereikėdavo įrodyti dokumentais, o į turtingus ir nepasiturinčius jie būda-

7 pav. Studijos apie Lietuvos bajorus viršelės. (Pagal: Talko-Hryniewicz, 1912.)

vo skirstomi be jokio objektyvaus kriterijaus. Gana paviršutinišką studijos apie Lietuvos bajorus (pav. 7) pobūdį liudija ir tai, kad jos pabaigoje kaip Lietuvos bajorų pavyzdžiai pateikiami tokių asmenybių, nors autorius ir netirtų, atvaizdai kaip Adomo Mickevičiaus (1798–1855), kuris tikrai buvo lietuviškos kilmės, Tado Kosciuškos (Kościuszko, 1746–1817), tik laikiusio save Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiu, Stanislovo Moniuškos (Moniuszko, 1820–1872), lenkų kompozitoriaus, vos 18 metų gyvenusio Vilniuje, ir poeto Liudviko Kondratovičiaus Sirokomlės (Kondratowicz Syrokomla, 1823–1862), gimusio prie Mogiliovo ir tik nuo 1852 metų gyvenusio Lietuvoje.

Kalbėdamas apie totorius ir publikuodamas jų nuotraukas, tyrinėtojas nevensė nustatinėti rasę pavieniams asmenims, pavyzdžiui, turkiško arba mongoliško tipo, visai nenurodydamas, kuo tokia diagnostika paremta. Egzotiškai atrodo ir leidinyje apie totorius pateiktas Adomo Mickevičiaus apdainuotos Marilės Vereščiakaitės atvaizdas esą demonstruojąs turkiškus bruožus. Gal tai garsios, bet metodiškai nepasiteisinusios lenkų antropologijos tipologinės mokyklos užuomazga? J. Talko-Grincevičius vartojo ir tokius abejotinus terminus, kaip „slavų rasė“, „finų rasė“, kai kur neišvengė antropologinių faktų politinės interpretacijos ir lenkiško mesianizmo apraiškų (Talko-Hryniewicz, 1912, p. 1–12; 1930b, p. 57–58, 69, 210, 307–308; 1932, p. 13–14, 18, 28, 41, 73, 86), o kai kur davė laisvę perdėm romantiškiems, sentimentalokiems pastebėjimams. Pavyzdžiui, publikacijoje „Apie rasių maišymąsi“, taip apibūdinamas nutautėjęs Lietuvos gyventojas: „*I tą lenkų, lietuvių ir rusų mišrų tipą, kurio centras yra Vilnius, daug kas atkreipė dėmesį kaip į ypač dvasingą. Vidutiniškas ūgis, lieknumas, silpnas sudėjimas, blyški oda, kaštoniniai plaukai, pilkšvai žydros arba žalsvos akys, pusapvalė galva, pailgas veidas, netaisyklingi bruožai [...]. Jų veide atspindys keisto liūdesio ir rezignacijos, o kartu švelnumo ir ramybės, kaip paskutinių pusanthro šimto metų istorinių išgyvenimų ženklas*“ (Talko-Hryniewicz, 129, p. 70).

Nepaisant to, kas pasakyta, J. Talko-Grincevičiaus darbai buvo gerai žinomi, jais dažnai remtasi, kalbant apie lietuvių, baltarusių, žydų, totorių ir karaimų antropologiją. Savo laiku tai buvo labai plataus diapazono ir kruopščiai atlikti tyrimai. Mūsų laikais interpretuoti ir gretinti iš J. Talko-Grincevičiaus antropologinės programos labiausiai tinka ūgis, bet ir tai su tam tikromis išlygomis, mat jis būdavo nustatomas nuo pernelyg jauno amžiaus (16 m.), kai augimas dar nepasibaigęs, iki senyvo amžiaus (75 m.), kai dėl senatvės pakitimų ūgis sumažėja. Tirtųjų grupių ūgis skiriasi: aukščiausi – bajorai (168,5 cm), paskui mažėjimo seka eitų lietuviai (164,6 cm), baltarusiai (163,6 cm), karaimai (162,2 cm), žydai (162,0 cm) ir totoriai (161,4 cm). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad smulkiųjų bajorų ūgis (164,8 cm) visai nesiskiria nuo lietuvių valstiečių, ir yra žemesnis, negu stambųjų bajorų (172,8 cm). Ūgį veikia aplinka, tad skirtumas aiškintinas socialinėmis priežastimis. Keista, kad lietuviai (aukštaičiai) aukštesni (165,8 cm) negu žemaičiai (163,9 cm). Istorikai per I ir II tūkstantmetį po Kr. ūgis Lietuvoje, priešingai, žemėjo iš šiaurės vakarų į pietryčius, ir ta tendencija išliko iki šiol (Česnys, 1982, p. 407–410). Nesutapimas aiškintinas tuo, kad J. Talko-Grincevičius tiriamą kontingentą į žemaičius ir aukštaičius skirstė netiksliai. Palyginus jo nustatytą lietuvių ūgį su mūsų dienų jaunosios kartos – 18-mečių

vilniečių (Adomaitis, 1999, p. 313–318), skirtumas sudaro apie 14 cm. Taigi per XX šimtmetį mūsų vyrų ūgis padidėdavo vidutiniškai apie 1,5 cm per dešimtmetį.

Trečia J. Talko-Grincevičiaus lituanistinės veiklos sfera tai – antropologijos įvairenybės, istorija ir dėstyimo organizacija.

Pirmajame atsiminimų tome rašoma, kad 1891 m. Ježeve prie Tikocino, pasak autoriaus, buvo ištirta „maža senųjų jotvingių ainių grupė, žemaūgiai, kresni, tamsaus gymio“ (Talko-Hryniewicz, 1930b, p. 201), tačiau niekur nepavyko rasti šio tyrimo pėdsakų, o jie būtų mums iš tikrųjų svarbūs. Iš įdomybių dar pamintini kai kurių Krokuvos Vavelio katedroje ir kitose bažnyčiose palaidotų asmenybių palaikų aprašymai: Vilniaus universiteto rektorius Petro Skargos (1536–1612), lenkų poeto Julijaus Slovackio (1809–1849), gyvenusio 1817–1828 m. Vilniuje, kai kurių Jogailaičių ir Vazų dinastijos atstovų (Talko-Hryniewicz, 1914, p. 105–139; 1920a, p. 485–508; 1928, p. 12–40). Beje, be Vazų tarpusavio panašumo, pastebėta ir tai, kad antropologiškai jie artimi Jogailaičiams (Talko-Hryniewicz, 1932, p. 176). Dirbdamas Mongolijoje, J. Talko-Grincevičius buvo atkreipęs dėmesį į mongolidams būdingą akių plyšio formą ir epikantą, todėl natūralu, kad sekdamas jau minėta „finiškąja“ teorija šių rasės požymių jis ieškojo ir Lietuvoje bei Baltarusijoje. Šiam tikslui skirtuose rašiniuose (Talko-Hryniewicz, 1930a, p. 8–11) tyrinėtojas nurodė, kad 8 proc. baltarusių pasitaiko epikantas, bet apie lietuvius sako tik tiek, kad Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Kazimiero Jogailaičio (1427–1492) sarkofago portretiniame bareljefe, sukurtame jo amžininko Feito Štoso (Wit Stwos, 1447–1533), žiūrėjimas epikantas, tačiau žiūrint į bareljefo nuotraukas taip neatrodo.

Apžvelgdamas lenkų antropologijos literatūrą ir istoriją, J. Talko-Grincevičius nuolat minėdavo praeities ir jo meto Lietuvos gyventojų tyrimus, pabrėždavo tai, kad Vilnius buvo vienas pirmųjų antropologijos židinių Vidurio ir Rytų Europoje, išskeldavo ypatingus Lietuvos antropologijos pradininko Vilniaus universiteto profesoriaus Andriaus Sniadeckio (Jędrzej Sniadecki, 1768–1838) nuopelnus (Talko-Hryniewicz, 1888, p. 1–3, 3–5; Талько-Грынцевич, 1900, с. 76–95).

Mažai kol kas žinomas faktas, kad J. Talko-Grincevičius įkūrė Vilniaus Stepono Batoro universiteto Antropologijos ir priešistorijos katedrą. Nors ji veikė labai trumpai, bet buvo svarbus mūsų antropologijos istorijos epizodas, apie kurį rašoma specialiaame straipsnyje ir antroje atsiminimų knygoje (Talko-Hryniewicz, 1921b, p. 121–125; 1932, p. 168–176). J. Talko-Grincevičius atvyko į Vilnių 1920 m. vasaros semestru, paskaitas planuota skaityti Medicinos

bei Matematikos ir gamtos fakultetų studentams: Krokuvos Jogailos universiteto Antropologijos katedros inventoriaus knygos 77 puslapyje yra rankraščių sąrašas, kuriame Nr 13 pažymėtas J. Talko-Grincevičiaus rankraštis „Pirmieji Vilniaus Stepono Batoro universiteto 1920 m. vasaros semestro antropologijos klausytojai. Medicinos fakulteto klausytojų 62 kortelės, Matematikos ir gamtos – 16 kortelių“ (Pierwszi, 1920 (?) š).

Katedrai buvo paskirtos 5 salės ir 2 pereinamosios patalpos Pilies g. Nr. 11, buvusiuose Ignoto Masalskio (1726–1794) rūmuose, kurie 1794 m. atiteko universitetui, juose gyveno rektorai, todėl jie buvo vadinami rektorių namais. Prisiminimuose nurodomas kitas adresas: Didžioji 11, vyskupo Kosakovskio (Jono Nepomuko, Kasakausko, 1755–1808) namai. Kadangi prisiminimai rašyti vėliau, reikia manyti, kad atmintis autorių bus apgavusi. Greičiausiai tai buvo gotikinis namas, kurio fasadą dabar puošia alegorinė filologijos figūra ir kuriame anksčiau veikė Istorijos ir etnografijos muziejus. Taigi Antropologijos ir priešistorijos katedrą reikia laikyti pastarojo muziejaus ir Vilniaus senienų muziejaus, veikusio uždarytame Vilniaus universitete, tiltu. Katedros antropologijos skyriuje buvo keletas mumijų, kurias buvo padovanoję grafas Branickis ir kunigaikštis Hohenlojė (Hohenlohe), o vėliau radosi ir apie 300 kaukolių kolekcija iš Vilniaus, Baltstogės ir Gardino. Archeologinė katedros dalis paveldėjo sunykusias Eustachijaus Tiškevičiaus (1814–1873) kolekcijas, perduotas 1920 m. gegužės 1 d., buvusias suverstas Bazilijonų pastate. Deja, Senienų muziejaus inventoriaus knyga 1915 m. buvo išvežta į Rusiją. Tvarkyti ekspoziciją padėjo Mykolas Brenšteinas (Michał Brensztejn, 1874–1938): „*Su p. Brenšteinu pradėta darba teko nutraukti ir bėgti iš Vilniaus, 1920 m. birželio pabaigoje vėl grįžtant bolševikams, nes bijota, kad viską jie pavers tik griuvėsių krūva*“ (Talko-Hryniewicz, 1921b, p. 125).

Apibrėžiant J. Talko-Grincevičiaus vietą lietuvių antropologijos istorijoje, reikia pasakyti, kad jis nebuvo pirmasis tyrinėtojas. Dar 1795 m. lietuviškos kaukolės litografija buvo paskelbta J. F. Blumenbacho (1752–1840) rinkinyje, XIX a. antroje pusėje lietuvių ir prūsų kaukoles aprašė vokiečių autoriai, rusų gydytojai, tikrinę šauktinius, paskelbė duomenų ir apie lietuvius, latvių gydytojas Izidorius Brenzonas (Brensohn, 1854–1928) jau buvo parašęs disertaciją apie lietuvius. Jau buvo pasirodę ir lietuvių autorių darbai: Roko Šliupo (1865–1959) „Apie lietuvių antropologinį tipą“ ir Jono Basanavičiaus (1851–1927) garsioji „Bulgarų sanitarinės etnografijos medžiaga“. J. Talko-Grincevičiaus publikacijas, be jokios abejonės, skaitė jaunoji lietuvių šviesuolių karta, kuri jo laikais ėmėsi tirti savo tautos fizines savybes. Vienas po kito radosi

tokie darbai, kaip Povilo Višinskio (1875–1906) „Žemaičių antropologinė charakteristika“, Jono Barono (1873–1952) „Lietuvių genties antropologija“, Domininko Bukanto (1873–1919) „Iš Ežerėnų apylinkės lietuvių antropologijos“, Petro Avižonio (1875–1839) disertacija „Kauno gubernijos Šiaulių apskrities Gruzdžių ir Lygumų valsčių lietuvių valstiečių akių ligos ir aklumas“, kurioje būta nemažai antropologijos (Pavilonis, Česnys, 1970, p. 7–8, 10–11). Tuos darbus sieja bendra nuostata, kad tautos fizinių ypatybių tyrimas yra ne mažiau svarbi tautotyros dalis negu istorija, archeologija, etnografija, mitologija, tautosaka ir kalba, o pati tautotyra gimė kartu su XIX a. antrosios pusės tautinio atgimimo banga. Antropologijos gaida skamba ir Lietuvių mokslo draugijos, įsteigtos Vilniuje 1907 m., įstatuose, programoje, darbuose bei spaudiniuose. Draugija turėjo ir antropologinį rinkinį, kurio pagrindą sudarė Jono Basanavičiaus iškasta kaulinė medžiaga.

IŠVADOS

1. Lenkų antropologas J. Talko-Grincevičius buvo lietuviškos kilmės ir savo giminę laikė sulenkėjusiais lietuviais.
2. Jaunystę praleidęs Lietuvoje ir gyvendamas kitur, jis joje dažnai lankėsi, ypač mylėjo savo giminės dvarą Ilguvoje, tačiau lietuvių tautinio atgimimo siekiai jam liko svetimi.
3. J. Talko-Grincevičius XIX ir XX a. sandūroje buvo vienas aktyviausių ir visapusiškiausių laiko, erdvės ir klausimų rato požiūriu Lietuvos gyventojų etninės antropologijos tyrinėtojų.
4. Dalis jo paskelbtų duomenų apie lietuvius ir kitus Lietuvos gyventojus, deja, jau prarado mokslinę vertę, yra tik egzotika arba įdomus mokslo istorijos faktas, vis dėl to kai kas iš jo palikimo, kaip kranio-metrinė senųjų gyventojų charakteristika, duomenys apie XIX a. pabaigos lietuvių ūgį, gali būti naudinga ir mūsų laikais – aktualizuota, įlieta į bendrą mūsų etninės antropologijos foną.
5. Rašydamas apie lenkų antropologijos istoriją, J. Talko-Grincevičius nuolat pabrėždavo Vilniaus antropologijos židinio svarbą ir Lietuvos antropologijos pradininko Andriaus Sniadeckio nuopelnus.
6. Jis 1920 m. įkūrė Vilniaus universiteto Antropologijos ir priešistorijos katedrą, kurios archeologinė dalis atiteko dabartiniam Lietuvos nacionaliniam muziejui.
7. J. Talko-Grincevičiaus darbai, be abejo, buvo žinomi amžių sandūros jauniems lietuvių inteligentams ir galėjo būti viena paskatų tirti savo tautos antropologines savybes, laikyti antropologiją vienu tautotyros dėmenų, o tai buvo ypač svarbu tada jau smarkiai įsi-siūbavusiam atgimimui.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

- Adomaitis A.**, 1999 – Physical development dynamics of Lithuanian schoolchildren in Vilnius during the last three decades // *Acta medica Lituanica*. 1999. Vol. 6, No 4, p. 313–318.
- Basanavičius J.**, 1923 – Dėliai žynio Ilgio // *Lietuvių tauta*. 1961, kn. 3, d. 2, p. 345–353.
- Česnys G.**, 1982 – Changes in body stature of Lithuanians during millennia A. D. // *IIInd Anthropological congress of Aleš Hrdlička*. Praha, 1982, p. 407–410.
- Česnys G.**, 1984 – Žemaičiai kranilogijos aspektu // *Lietuvos archeologija*. 1984, kn. 3, p. 141–151.
- Česnys G.**, 1986 – On the craniology of the Balts // *Ethnogenese europäischer Völker* / Hrsg. W. Bernhardt, A. Kandler-Pálsson. Stuttgart – New York, 1986, p. 349–361.
- Česnys G., Balčiūnienė I.**, 1988 – Senųjų Lietuvos gyventojų antropologija. Vilnius, 1988, 199 p.
- Jankauskas R., Česnys G.**, 1984 – Kaukolės skliauto chirurginės intervencijos Lietuvoje: paleopatologinis tyrimas // *Sveikatos apsauga*. 1984, Nr. 9, p. 35–39.
- Jasicki B. ir kt.**, 1962 – *Zarys antropologii*. Warszawa, 1962.
- Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A.**, 1961 – Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius, 1961. 562 p.
- Listy**, 1962 – Listy Juliana Talko-Hrynecwicza do Izydora Kopernickiego // *Przegląd antropologiczny*. 1962. T. 28, z. 1, p. 117–164.
- Pakštas K.**, 1997 – Lietuvos žemių politinis administracinis suskirstymas // *Lietuvos sienų raida*. Vilnius, 1997. T. 2, p. 235–255.
- Pavilonis S., Česnys G.**, 1970 – Lietuvos antropologijos istorijos bruožai // *Medicina*. 1970. T. 12, p. 5–26.
- Pierwsi**, 1920 (?) š – Pierwsi słuchacze antropologii Uniw. Stefana Batorego w Wilnie w semestrze letnim 1920 r. Kartek słuchacz. Wyd. Lekarsk. 62, wyd. Matem.-przyrod. 16.
- Rimantienė R.**, 1996 – *Akmens amžius Lietuvoje*. Vilnius, 1996, 344 p.
- Stołyhwo K.**, 1962 – *Hrynecwicz Talko Julian* // *Polski słownik biograficzny*. Warszawa, 1962, p. 55–56.
- Talko-Hrynecwicz J.**, 1888 – Jędrzej Sniadecki. W pięćdziesiątą rocznicę jego zgonu // *Przegląd literacki*. 1888. T. 13, Nr. 37, p. 1–3, Nr. 38, p. 3–5.
- Talko-Hrynecwicz J.**, 1892 – Charakterystyka fizyczna ludności żydowskiej Litwy i Rusi na podstawie własnych spotrzeżeń // *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej*. 1892. T. 16, p. 1–62.
- Talko-Hrynecwicz J.**, 1893 – Charakterystyka fizyczna ludów Litwy i Rusi // *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej*. 1893. T. 17, p. 58–172.
- Talko-Hrynecwicz J.**, 1903 – O domniemanych czaszkach Krzywiczian. Kraków, 1903, 44 p.
- Talko-Hrynecwicz J.**, 1904 – Karaimi vel Karaici litewscy. Zarys antropologiczno – etnologiczny // *Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne*, wydawane staraniem Komisji antropologicznej Akademii umiejętności w Krakowie. 1904. T. 7, p. 44–100.
- Talko-Hrynecwicz J.**, 1907a – Mieszkańcy Wilna z drugiej połowy XVI i początków XVII stulecia. Studium antropologiczne // *Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne*, wydawane staraniem Komisji antropologicznej Akademii umiejętności w Krakowie. 1907. T. 9, p. 87–138.
- Talko-Hrynecwicz J.**, 1907b – Muślimowe czyli tak zwani Tatarzy litewscy. Zarys antropologiczno-etnologiczny // *Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne*, wydawane staraniem Komisji antropologicznej Akademii umiejętności w Krakowie. 1907. T. 9, p. 11–86.
- Talko-Hrynecwicz J.**, 1912 – Szlachta litewska. Studium antropologiczno-etnologiczne. Kraków, 1912, 111 p.
- Talko-Hrynecwicz J.**, 1914 – Odtworzenie kilku typów postaci historycznych spoczywających na Wawelu // *Rozprawy wydziału matematyczno-przyrodniczego Polskiej Akademii umiejętności w Krakowie*. Serja B. 1914. T. 54, p. 105–139.
- Talko-Hrynecwicz J.**, 1918 – Uber trepanierte Schädel aus der Grabstätte von Lankiszki in Litauen (Extrait du Bulletin de l'Académie des sciences de Cracovie. Serie B. Avril–Juin). Cracovie, 1918, 6 p.
- Talko-Hrynecwicz J.**, 1920a – Piotr Skarga Pawężki jako typ fizyczny // *Rozprawy wydziału matematyczno-przyrodniczego Polskiej Akademii umiejętności w Krakowie*. Serja B. 1920. T. 19(59), p. 485–508.
- Talko-Hrynecwicz J.**, 1920b – Przyczynki do paleo-etnologii Litwy. Cmentarzysko na Arjańskiej Górze w majątności unji pod Wierzbolowiem // *Prace i materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne* wydawane staraniem Komisji antropologicznej Akademii umiejętności w Krakowie. 1920. T. 1, z. 1–2, p. 48–52.
- Talko-Hrynecwicz J.**, 1921a – Trepanacja czaszki żywego człowieka z góry Zamkowej w Wilnie // *Rozprawy wydziału matematyczno-przyrodniczego Polskiej Akademii umiejętności w Krakowie*. Serja B. 1921. T. 21(61), p. 1–9.
- Talko-Hrynecwicz J.**, 1921b – Wiadomości o Zakładzie antropologii i prehistorji Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie // *Wiadomości archeologiczne*. 1921. T. 6, p. 121–125.
- Talko-Hrynecwicz J.**, 1924 – Muślimowe czyli tak zwani Tatarzy litewscy. Krakow, 1924, 126 p.

Talko-Hryniewicz J., 1926 – Przyczynek do antropologii Białorusinów. Wilno, 1926, 47 p.

Talko-Hryniewicz J., 1928 – Juliusz Słowacki jako typ antropologiczny // Przegląd antropologiczny. 1928. T. 3, z. 1–2, p. 12–40.

Talko-Hryniewicz J., 1929 – W sprawie krzyżowania ras // Przegląd antropologiczny. 1929. T. 4, z. 3–4, p. 69–76.

Talko-Hryniewicz J., 1930a – W kwestji badań oprawy oka Białorusinów i Litwinów // Przegląd antropologiczny. 1930. T. 9, p. 8–11.

Talko-Hryniewicz J., 1930b – Z przeżytych dni (1850–1908). Warszawa, 1930, 334 p.

Talko-Hryniewicz J., 1932 – Wspomnienia z lat ostatnich. Warszawa, 1932, 196 p.

Talko-Hryniewicz J., 1934 – Jak zostałem antropologiem // Przegląd antropologiczny. 1934. T. 8, p. 1–8.

Talko-Hryniewicz J., Hoyer H., 1921 – Cmentarzysko szkieletowe w Łankiszkach pod Naczą na Litwie z XIV–XVI w. pod względem antropologicznym // Roz-

prawy wydziału matematyczno-przyrodniczego Polskiej Akademii umiejętności w Krakowie. Serja B. 1921. T. 21(61), p. 181–247.

Zinkevičius Z., 1997 – Kur prieš šimtmečius lietuviškai (baltiškai) kalbėta // Lietuvos sienų raida. Vilnius, 1997. T. 2, p. 166–183.

Ефимова С. Г., 1999 – Восточнославянский ареал на антропологической карте средневековой Европы // Восточные славяне. Антропология и этническая история. Москва, 1999, с. 185–204.

Талько-Грынцевич Ю. Д., 1892 – К антропологии украинских и литовских евреев // Протоколы заседаний Русского антропологического общества при Императ. С. – Петербургском университете за 1890–1891. 1892. Т. 3, с. 71–86.

Талько-Грынцевич Ю. Д., 1893 – К антропологии народностей Литвы и Белоруссии. Санкт-Петербург, 1893, 32 с.

Талько-Грынцевич Ю. Д., 1900 – Польская антропологическая литература // Русский антропологический журнал. 1900. Т. 1, № 4, с. 76–95.

RELATIONS OF JULIAN TALKO-HRYNCEWICZ, A POLISH ANTHROPOLOGIST, TO LITHUANIA

Gintautas Česnys

Summary

J. Talko-Hryniewicz is linked with Lithuania in two ways: his descent and youth as well as the object of his anthropological investigations. He was born in 1850, in Rukšionys (near Veliuona, Kaunas district, Lithuania) in the old Lithuanian noblemen's family, and he named himself „a Polonized Lithuanian“. Beginning from 1861, he learned in the Kaunas secondary school and was acquainted with some representatives of Lithuanian culture. Later on, when leaving for medical studies in Saint Petersburg, going to and returning from Siberia, he frequented Lithuania, and especially to Ilguva, an estate of his ancestors, where his Polish patriotism was being reinforced. Nevertheless, J. Talko-Hryniewicz did not understand aspiration of the first Lithuanian national rebirth in the 2nd half of the 19th c. and the beginning of the 20th c., and he has sorrowed that Polish language and culture was conceding to Lithuanian dominance in this country. The Latin expression „sum gente Lithuanus, natione Polonus“ suits very well for characterizing his personality.

Anthropological activities of J. Talko-Hryniewicz, linked with Lithuania, may be divided into three follo-

wing fields: investigation of fossil skulls, examination of modern populations and works, concerned with anthropological matters of interest, history, and arrangement of teaching. In the end of the 19th and the beginning of the 20th century he presented the data of 1st–2nd millennia A. D. skulls excavated in Kaunas and Šiauliai regions. The publication on the 14th–16th centuries skulls from Lankiškiiai (Lida district) is especially noteworthy. The author of the present work remeasured them in Kraków (Poland), and reevaluated the data against synchronous anthropological background of Lithuania. His other publications on the 2nd millennium A. D. populations in Lithuania (Virbalis district, Vilnius city) as well as information on trepanned crania have not lost their scientific value, too. In 1891, the Kraków academy of Sciences delegated J. Talko-Hryniewicz in order to investigate modern populations in the eastern part of former commonwealth of Lithuania and Poland. The project included the Lithuanians inhabiting the governments of Vilnius, Kaunas, Suvalkai and Minsk. Nevertheless, the data are only of tentative value because obsolete methods of investigation and insufficient statistical analysis. In the

same way, Caraims, Tatars and Jews being inhabited this country as well as so called Lithuanian Polish gentry were examined. Unfortunately, J. Talko-Hryniewicz has not avoided some manifestations of Polish messiahism in his generalizations. Among anthropological matters of interest linked with Lithuania, there were physical characteristics of P. Skarga (1536–1612), a rector of Vilnius University, J. Slowacki (1809–1849), a Polish poet which has lived in Vilnius, as well as several representatives of Jogaila dynasty, who were buried in the Wawel Cathedral (Kraków). When reviewing Polish anthropological history, J. Talko-Hryniewicz used to point out the significance of the Vilnius anthropological focus for the East and Central Europe, to emphasize special merit of A. Sniadecki (1768–1838), an initiator of Lithuanian anthropology. In 1920, J. Talko-Hryniewicz founded the Department of Anthropology and Prehistory at Vilnius University, and he dedicated the rest of his life to the Jagiellonian University in Kraków.

J. Talko-Hryniewicz was not the first anthropologist who investigated Lithuanians. Nevertheless, his publica-

tions influenced undoubtedly the young generation of Lithuanian intellectuals that were determined to investigate physical peculiarities and the origin of their nation.

THE LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1. Julian Talko-Hryniewicz.
- Fig. 2. The coat of arms of Hryniewicz family in the church of Ilguva.
- Fig. 3. The estate of Ilguva nowadays.
- Fig. 4. The fragment of J. Talko-Hryniewicz autobiography, in which he calls his family as "Polonized Lithuanians".
- Fig. 5. The skulls from Lankiškiiai and Vilnius against the synchronous anthropological background. The Vilnius samples are noted V.
- Fig. 6. Trepanned skulls from Lankiškiiai.
- Fig. 7. The cover of book "Lithuanian gentry".

Translated from Lithuanian by Gintautas Česnys

ПОЛЬСКИЙ АНТРОПОЛОГ ЮЛИАН ТАЛКО-ГРЫНЦЕВИЧ И ЛИТВА

Гинтаутас Чеснис

Резюме

Ю. Талько-Грынцевич связан с Литвой, с одной стороны, происхождением и ранней молодостью, а с другой – объектом своих антропологических исследований. Он родился в 1850 г. в Рукшионяй, близ Велюоны, в Каунасском повете, в семье древних литовских помещиков и считал себя "ополяченным литовцем". С 1861 г. он учился в Каунасской гимназии, был знаком со многими представителями литовской культуры. Позже, во время обучения на медицинском факультете в Петербурге и Киеве, во время работы в Сибири, он часто возвращался в Литву и посещал поместье своих предков в Илгуве, где подкреплял свои патристические настроения. Однако Ю. Талько-Грынцевич не понял аспираций первого литовского национального возрождения, переживал, что в Литве исчезает польский язык и культура, а возраждается литовский. Для определения двойственности его личности очень годится латинское изречение "sum gente Lithuanus, natione Polonus".

В антропологической деятельности Ю. Талько-Грынцевича, связанной с Литвой, можно выделить три области: исследование черепов из археологических

раскопок, изучение живых людей, а также казуистику, историю антропологии, организацию преподавания. В конце XIX в. и в начале XX в. он представил данные о черепках I–II тысячелетий н. э. из окрестностей Каунаса и Шяуляй. Отдельно надо указать публикацию о черепках XIV–XVI вв. из Ланкишкяй. Автор настоящих строк переизмерил эти черепа в Кракове и интерпретировал их на общем синхронном антропологическом фоне Литвы. Научное применение нашли также его данные о древних популяциях II тысячелетия н. э. из Вирбалиса и Вильнюса, о трепанированных черепках. В 1891 г. Краковская Академия наук послала Ю. Талько-Грынцевича исследовать живых людей восточной части бывшего Польско-Литовского государства, в том числе и литовцев Вильнюсской, Каунасской, Гродненской и Минской губерний. К сожалению, этот огромный материал потерял научную ценность из-за устаревшей методики исследования и недостаточной статистической обработки. По той же методике он исследовал каранмов, татаров и евреев, проживающих в Литве, а также так называемую литовскую шляхту. Увы, в своих обобщениях и

выводах ему не удалось избежать некоторых проявлений польского национализма. Из антропологической казуистики, связанной с Литвой, следует отметить физическую характеристику ректора Вильнюсского университета П. Скарги (1536–1612), польского поэта Ю. Словацкого (1809–1849), некоторое время жившего в Вильнюсе, и некоторых представителей династии Ягеллонов, похороненных в краковском Вавеле. В работах по истории польской антропологии Ю. Талько-Грынцевич подчеркивал значение вильнюсского антропологического очага для развития этой науки в Восточной и Центральной Европе, особенно отмечал заслуги основоположника литовской антропологии А. Снядецкого (1768–1838). В 1920 г. Ю. Талько-Грынцевич основал Кафедру антропологии и доистории Вильнюсского университета, а всю остальную жизнь он посвятил Ягеллонскому университету в Кракове.

Ю. Талько-Грынцевич не был первым ученым, занимавшимся антропологией литовцев, но его труды, без всякого сомнения, оказали влияние на молодое

поколение литовской интеллигенции, которая важной составной частью этнологии считала исследование физического типа и происхождения своего народа.

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИЙ

Рис. 1. Юлиан Талько-Грынцевич.

Рис. 2. Герб Грынцевичей в костеле Илгувы.

Рис. 3. Поместье Илгувы сегодня.

Рис. 4. Фрагмент автобиографии Ю. Талько-Грынцевича, в котором свою семью он называет “ополяченными литовцами”.

Рис. 5. Черепа из Ланкишкяй и Вильнюса на синхронном антропологическом фоне Литвы. Вильнюсские серии обозначены буквой V.

Рис. 6. Трепанированные черепа из Ланкишкяй.

Рис. 7. Титульный лист студии о литовской шляхте.

Перевод с литовского Гинтаутаса Чесниса

Prof. hab. dr. Gintautas Česnys
Vilniaus universitetas, Medicinos fakultetas,
Anatomijos, histologijos ir antropologijos katedra,
M. K. Čiurlionio g. 21, LT-2009. Vilnius, tel. 33 47 76.